

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLI

Уређивачки одбор :

др *Тајјана Бајић*, др *Даринка Ђорђевић-Премк*, др *Ирена Грицак*, др *Милка
Ивић*, др *Павле Ивић*, др *Радослав Кайић*, *Блаже Конески*, др *Тине Лојар*,
др *Александар Младеновић*, др *Асим Пецо*, др *Михајло Пешић*, др *Живојин
Симић*, др *Драго Ђукић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1985

ПОСЕСИВНЕ КАТЕГОРИЈЕ У „СЛОВУ О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ“

(ПРИЛОГ ПИТАЊУ ИЗВОРНОСТИ СПЕВА)

1. УВОД

1. Предмет и задаци истраживања. — Предмет нашег рада је испитивање посесивних категорија — суфиксалних и синтаксичких — и посесивних изведеница — у антропонимији и топонимији — у староруском спеву *Слово о полку Игореве*. Под посесивним категоријама у ужем смислу подразумевамо граматичке категорије за живо или актуално изражавање посесивности и делимо их на суфиксалне (суфикси *-jъ*, *-ъjъ*, *-ovъ*, *-inъ*) и синтаксичке (посесивни генитив и посесивни датив). Поред набројаних основних суфикса за изражавање индивидуалне посесивности, посесивно значење могли су имати суфикси *-ъ*, *-ъjъ*. Поред посесивног генитива и посесивног датива као основних синтаксичких посесивних категорија, посесивно значење је развио генитив с предлогом *и*, а имале су га и посесивне реченице двају семантичких типова (посесивна реченица којом се исказује коме припада објекат посесивности и посесивна реченица којом се исказује шта има субјекат посесивности).

У посесивне категорије у ширем смислу укључујемо посесивне изведенице у антропонимији (имена по мужу, мушке патрониме, женске патрониме), које су на специфичан начин улазиле у систем посесивних категорија староруског језика, и посесивне изведенице у топонимији.

Наше истраживање има три основна задатка:

1° да опишемо систем посесивних категорија и посесивних изведеница у *Слову о полку Игореве* у поређењу са системом посесивних категорија у староруском језику краја XII века;

2° да извршимо творбено-семантичку реконструкцију староруских посесивних облика, посведочених у *Слову*;

3° да опишемо и покушамо да објаснимо посесивне облике који нису карактеристични за староруски језик краја XII века, за које се може претпоставити да су резултат измена извршених у препису из XVI века или погрешних читања издавача крајем XVIII века.

У раду се наведена питања разматрају и из једног посебног угла, у светлу питања о изворности спева: у којој мери је систем посесивних категорија и посесивних изведеница, посведочен у *Слову*, аутентичан, тј.

да ли је *Слово* и у којој мери изворни споменик староруског језика и књижевности краја XII века.

Објављивање овог рада има и два своја повода. Прво, у години писања рада завршена је публикација капиталног дела руске историјске лексикографије под насловом *Словарь-справочник „Слова о полку Игореве“* (вып. 1—6, Ленинград, 1965—1984) чији је аутор Вера Леонидовна Виноградова. Друго, у години објављивања рада навршиће се осам векова од Игоровог похода (1185—1187), који је уметнички приказан у спеву, што у извесном смислу означава и јубилеј самога *Слова*.

2. О реконструкцији староруских облика краја XII века. — Посесивни облици се реконструишу у оном фонолошком лику који је, по ауторовом мишљењу, постојао у време настанка спева, тј. крајем XII века. То значи да се вокалски систем реконструише из епохе после губљења полугласника, што је у складу са утврђеном хронологијом фонолошких промена у историјској лингвистици руског језика. Консонантски систем се, међутим, реконструише из епохе пре дефинитивне палатализације палатализованих сугласника. У једном другом раду ми смо на основу података деривационе историје изнели ново тумачење по коме се опозиција полумеким—меким сугласник чувала све до првих деценија XIII века (в. Маројевић 1984^а, 435—438). Што се тиче вокала који се развио на месту етимолошког *ѣ*, ми га реконструишемо као *ä*, тј. као *a* предњег реда, при чему не обележавамо полумекоту претходног сугласника која се касније развила у потпуну мекоћу.¹

2. ПОСЕСИВНЕ КАТЕГОРИЈЕ

2.1. Однос суфиксалних и синтаксичких категорија за изражавање посесивности

Прасловенски систем посесивних категорија, који је староруски језик добро чувао, постао је на тај начин што је у извесној епохи развоја прасловенског језика постала граматички неодржива употреба посесивног генитива од именица и што је генитив замењен суфиксалним посесивним категоријама. Преузимајући функцију посесивног генитива, суфиксалне посесивне категорије су примиле и његову синтаксичку употребу у оквиру именичке парадигме и категоријално именичко значење. Тако је формирана специфична категорија прасловенских посесивних придева, који улазећи у парадигму именица од којих су изведени истовремено имају и придевске особине (конгруенцију са именицом уз коју стоје у роду, броју и падежу). Истовремено се чувала употреба посесивног

¹ Примере из текста *Слова о полку Игореве* наводимо према преом издању са општеприхваћеним корекцијама (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ I, 15—25); у заградама су странице првога издања. Примери из староруских споменика наводе се са упрошћеном грађом према Картотеци староруског језика XI—XIV века. В. списак извора у: *Словарь древнерусского языка XI—XIV вв. Введение, инструкции, список источников, пробные статьи*. Москва, 1966, 90—169. Скраћеница ГрБ... задржана је и за примере из последње публикације: А. В. Арциховский, В. Л. Янин. *Новгородские грамоты на бересте. (Из раскопок 1962—1976 гг.)*. Москва, 1978.

генитива од придева, а делимично и од заменица (о граматичкој природи посесивних придева у прасловенском и у староруском језику в. Маројевић 1983^a, 7—11 и тамо цитирану литературу).

1. У *Слову о полку Игореве* посведочен је само један пример у коме је субјекат посесивности изражен синтагмом: *poimen appellativum* (означава титулу) + *poimen prorgium*. Посесивни придеви се употребљавају од обеју именица: *Ольгова коганя* *хоти* [44]. У староруским споменицима у аналогним случајевима употребљава се такође посесивни придев од обеју именица (в. примере у: Маројевић 1983^a, 11).

2. Субјекат посесивности је могао бити изражен личним именом и патронимом, као у следећа два примера: Не лѣпо ли ны бѣшетъ, братіе, начяти старыми словесы трудныхъ повѣстий о пълку *Игоревѣ, Игоря Святъславлича!* [1]; Были пльци *Олговы, Ольга Святъславличя* [14—15]. Овакве посесивне конструкције нису биле карактеристичне за староруски језик, што је запазио већ Потебња. На основу примера типа: *зачало княженя Романова Ростиславича* *Кыеву* [ЛИ] он утврђује правило: „при притяжательном стоит в родительном существительное, бывшее постпозитивным определением <...> или приложением и не имеющее своих определений“ и закључује: „По этому правилу следовало бы: 'Слово о пълку Игоревѣ Святославлича', а не 'о пълку Игоревѣ Игоря Святославлича'.“ (Потебня 1968, 406).

Кузнецов је мислио да је у конструкцијама са личним именом и патронимом примаран посесивни генитив патронима (Кузнецов 1961, 41), нпр.: *судъ Ярославль. Володимирица* [РПР 1280, л. 615 об. а]. И Макарова наводи само придеве са патронимом у генитиву (Макарова 1954, 22). Ми смо, међутим, показали да су се првобитно и овде употребљавали посесивни придеви од обеју именица, и од личног имена, и од патронима. Као доказ навели смо пример: *написахъ еуанѣлие... а повелѣниемъ. Милѣтиномъ Лукиницѣмъ* [ЕвМилѣт 1215, л. 160 (записъ)], у коме је уз глаголску именицу употребљен и посесивни придев на *-иъ* од личног имена, и посесивни придев на *-ъ* од патронима (Маројевић 1983^a, 11). О посесивним придевима изведеним помоћу суфикса *-ъ* (< -os) од патронима типа *Творимиричъ* в. Маројевић 1982^a, 89—95.

Према томе, староруски текст краја XII века можемо реконструисати на два начина:

1° *o polku Igořevě Svätoslav'iča*

2° *o polku Igořevě Svätoslav'iči*

Конструкције типа 1° по пореклу су млађе, настале су после губљења из живе употребе придева типа *Творимиричъ*, а хронолошки су потврђене у староруском језику од краја XIII века (види горе пример из *Руске ѣравде*). Конструкције типа 2° су старије, биле су у живој употреби до првих деценија XIII века (види пример горе из записа на *Милѣйиномъ јеванђељу*). Конструкције обеју наведених типова биле су туђе преписивачу у XVI веку па је он после посесивног придева од личног имена додао генитивну синтагму од личног имена и патронима, у складу са измењеним језичким осећањем: *о пълку Игоревѣ, Игоря Святъславлича*.

3. Субјекат посесивности је могао бити изражен двома именицама, од којих је једна била са придевским атрибутом. У овој конструкцији употребљаван је посесивни придев од једне именице и посесивни генитив од друге, и то од оне уз коју је стајао атрибут (в. примере из староруских споменика у: Маројевић 1983^a, 54). Оваква конструкција посведочена је и у *Слову о полку Игореве*: Бориса же Вячеславлича слава на судъ придеве < . . . > за обиду *Олгову, храбра и млада князя* [15—16]; Вступита, господина, въ злата стремењ за обиду сего времени, за землю Рускую, за раны *Игоревы, буюго Святславлича!* [29—30]; Стрѣляи, господине, Кончака, поганого кощея, за землю Рускую, за раны *Игоревы, буюго Святславлича* [30]; Загородите полю ворота своими острыми стрѣлами за землю Рускую, за раны *Игоревы, буюго Святславлича!* [33].

Напомена. Комбиновани начин изражавања посесивности (посесивни придев + посесивни генитив) налазимо у наслову спева: Слово о пълку *Игоревѣ, Игоря сына Святславля, внука Ольгова* [1]. Овде је карактеристично да је субјекат посесивности изражен личним именом и двома посесивним синтагмама: *Igor', syn Svätoslav', vnuk Olgov*. Конструкција не представља изворну староруску особину, као ни конструкције описане у т. 2.

4. У конструкцијама у којима је субјекат посесивности изражен двома именицама са једним или више атрибута у староруском језику се ширила употреба посесивног генитива од обеју именица (в. примере у: Маројевић 1983^a, 54—55). Оваква посесивна конструкција посведочена је и у *Слову*: А уже не вижду власти *сильнаго, и богатаго, и многовои брата моего Ярослава* [26—27]. У следећем примеру субјекат посесивности је изражен синтагмом именице и посесивне заменице: О вѣтрѣ, вѣтрило! < . . . > Чему мычеши *Хиновскыя стрѣлки* на своєю нетрудноу крылицю на *моея лады* вои? [38].

2.2. Суфиксалне категорије

2.2.1. Суфикс -јь

После јотовања суфикс -јь у непромењеном облику је остао само у случају кад се основа завршавала на самогласник, док се *ј* са претходним сугласником стопило у квалитативно нов глас или је (после уснених сугласника) прешло у *ј'*. Своје постојање после јотовања суфикс -јь заснива, дакле, у највећем броју случајева на опозицији палаталан — непалаталан сугласник (Маројевић 1983^a, 23—25).

У време стварања *Слова о полку Игореве* прасловенски суфикс -јь имао је фонолошку вредност -ј (после самогласника), -ј' (после усненог сугласника) или је своје значење заснивао на алтернацији сугласника и сугласничких група.

1. У кругу заменица са посесивним значењем суфикс -ј чувао је фонолошку вредност у саставу заменице за прво и друго лице једине и за свако лице.

тој

Посесивна заменица за прво лице једине посведочена је у *Слову* 11 пута (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ III, 103), нпр.: Сѣдлай, брате, свои брѣзѣи комони, а *мои* ти готови [7].

твој

Посесивна заменица за друго лице једине посведочена је двапут (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ VI, 11), нпр.: Дружину *твою*, княже, птиць крилы пріодѣ [34].

свој

Посесивна заменица за свако лице посведочена је 31 пут (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 103—105), нпр.: понизите стязи *свои*, вонзите *свои* мечи верезени [34].

2. У посесивним заменицама за прво и друго лице множине своје значење суфикс *-j* заснивао је на алтернацији *s* (генитив личне заменице) — *š* (посесивни придев). У алтернацији *s* — *š* заступљена је поред опозиције непалаталан — палаталан сугласник још једна фонолошка опозиција (зубни — непчани сугласник).

ваš

Посесивна заменица другог лица множине посведочена је једанпут: Кое *ваши* златѣи шеломѣи и сулицѣи Лѣцкѣи и щитѣи? [33].

Посесивна заменица првог лица множине није посведочена.

3. У алтернативној посесивној заменици, која је антоним заменице *свој*, своје значење суфикс *-j* заснивао је на алтернацији *d* — *ž*, у којој су заступљене поред опозиције непалаталан — палаталан сугласник још две фонолошке опозиције (зубни — непчани сугласник, преградни — струјни сугласник).

чиž

Не тако ли, рече, рѣка Стугна; худу струју имѣя, пожрѣши *чужи* ручѣи и стругы [42].

Посесивна заменица *чиž* 'не свой, принадлежащий или свойственный другому (другим)' (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ VI, 170—172) у староруском је била лексикализована, била је изгубила везу са својом творбеном базом.²

² Прасловенска реч **tjudjъ* најчешће се сматра изведеницом на *-jo* од облика позајмљеног из готског *riuda* 'народ' (Фасмер IV, 379; Holub-Корећнѣ 86—87), мада има и присталица директног индоевропског порекла речи (Machek 88; Skok III, 519). Творбена база речи **tjudjъ*, која у словенском није посведочена, морала је имати основу **tjud-* и значење '(германски) народ, (други, не свој, народ', а од ње је помоћу суфикса *-jъ* изведен заменички придев са широким посесивним значењем 'који припада другом народу, који није свој'.

У погледу посесивних заменица изведених у прасловенском језику помоћу суфикса *-jъ* Слово о полку Игореве не одудара од других староруских споменика ни у погледу значења ни у погледу морфолошких карактеристика (в. примере у Сл. „Сл. о п. Иг.“).

4. Именице на *-n*

У кругу именица са основом на *n* носилац значења посесивног придева после јотовања постао је сугласник *ñ*. У алтернацији *n* — *ñ* заступљена је само фонолошка опозиција непалаталан — палаталан сугласник. У *Слову* су посведочени посесивни придеви и од властитих и од заједничких именица.

а) Nomina propria

Bojañ

Начати же ся тѣи пѣсни по былинамъ сего времени, а не по замышленію *Бояню* [1—2]. Посесивни придев *Bojañ*, изведен суфиксом *j* од личног имена *Bojan*, посведочен је у староруском језику XII века: купи землю княгѣни *Бояню* всю [Надп сер. XII (32)].

Trojañ

Посесивни придев *Trojañ* од личног имена (или имена божанства) *Trojan* посведочен је у *Слову* 4 пута у следећим примерима: рица вѣ тропу *Трояню* чресъ поля на горы [6]; Были вѣчи *Трояни* [14]; Вѣстала обида < . . . > Вступила дѣвою на землю *Трояню* [19]; На седѣмомъ вѣцѣ *Трояни* [35]. У другим староруским споменицима придев није посведочен.

Šarokañ

Се бо Готѣскыя красныя дѣвы < . . . > лелѣють мѣсть *Шароканю* [25—26]. Посесивни придев *Šarokañ* (*Šarukañ*), изведен суфиксом *-j* од имена половачког хана *Šarokan* (*Šarukan*), посведочен је у староруском језику — у живој употреби у летописном тексту о догађајима краја XI века и као топоним почетком XII века: и пустилѣ есмѣ половечскыѣ князь лѣпшиѣ изъ оковъ. толико *Шаруканя* .ѣ. брата [ЛЛ 1377, л. 82 об. (1096)]; поидоша ко граѣ *Шаруканю* [ЛП ок. 1425, л. 99 об. (1111)]; и вѣзѣша . . . городъ по Дѣнови Суртовъ. и *Шарукань* [ЛН XIII—XIV, л. 7 об. (1111)].

б) Nomina appellativa

kogañ

Посесивни придев *kogañ*, изведен суфиксом *-j* од титуле *kogan*, коју су од турских народа примили и руски кнежеви, посведочен је у следећем примеру: Рекъ Боянъ и ходы на Святѣславля пѣснотворца стараго времени Ярославля, Ольгова *коганя* хоти [44]. Овде је суб-

јскат посесивности изражен двома именицама, и од обеју је употребљен посесивни придев (в. објашњење у т. 2.1. — 1). У другим староруским споменицима није посведочен придев *kogañ*, али је посведочена творбена база, тј. именица *каганъ* (в. примере у Сл. „Сл. о п. Иг.“ II, 196—198).

saltan

Посесивни придев *saltan*, изведен суфиксом *-j* од титуле *saltan*, ми видимо у следећем примеру: Галичкы Осмомыслѣ Ярославѣ! <...> Грозы твоя по землямъ текутъ, отворяещи Кіеву врата, стрѣляещи съ отня злата стола *салтани* за землями [30].

У досадашњим тумачењима полази се од тога да је *салтани* облик акузатива множине именице *салтанъ* 'титул правитеља у мусульман' (в. најважнија тумачења у Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 82—83). Ово тумачење има три слаба места. Прво, мало је вероватно да буде употребљен номинатив са наставком *-i* уместо акузатива са наставком *-у* у кругу именица тврде промене које означавају бића. Мешање наставака номинатива и акузатива ишло је у обрнутом смеру: на номинатив је пренет акузативни наставак *-и*. У другим примерима акузатив на *-и* се чува: Не буря *соколы* занесе чресъ поля широкая [6—7]; ту пиръ докончаша храбрїи Русичи: *сваты* попоиша, а сами полегоша за землю Рускую [18]. Друго, тешко је објаснити употребу множине уместо једнине, уколико је песник имао у виду турског султана. Треће, синтагма у инструменталу „за землями“ семантички је непотпуна: иза којих земаља?

Наше тумачење се заснива на следећим моментима.

1° Употреба предлога између посесивног придева и именице чији је он атрибут у староруским споменицима била је сасвим обична. Може се такође претпоставити да је ред речи измењен и у препису из XVI века, уколико писар у староруском оригиналу није препознао посесивни придев.

2° У *Слову* је одражен процес уопштавања наставак дужих придева (одређеног вида) мушког рода у инструменталу множине у кругу описно-односких придева: Бяшетъ притрепеталъ своимѣ *сильными* *плъки* и *харалузными* *мечи* [21]; поскепаны *саблями* *калеными* *шеломы* Оварьскыя отъ тебе, Ярѣ Туре Всеволоде [13]. Овај наставак ширио се и на оне посесивне придеве који су развијали односно значење: Вѣстала обѣда <...> Вступила дѣвою на землю Трояню, вѣсплескала *лебедьными* *крылы* на синѣмъ море у Дону [19]. Посесивни придеви мушког рода који су чували индивидуално посесивно значење задржавали су наставак именичке промене: Ты бо можешѣ посуху живыми шереширѣ стрѣляти, удалыми *сыны* *Глѣбовы* [29]. Ми сматрамо да се наставак мушког рода именичке промене такође уопштио — пренео на придеве уз именице женског рода и да је пример такве употребе управо наведено место у спеву: *салтани* за *землями* 'за султановим земаљама, иза султанових земаља'.

3° Наведеним тумачењем отклањају се семантичке тешкоће у тумачењу текста: песник сликовито каже да Јарослав гађа својим стрелама са очевог златног престола до иза султанових земаља, тј. да све дотле допире његова моћ.

Од личних имена и других именица са основом на *n* индивидуална припадност се изражавала помоћу суфикса *-j* у XI—XII и у првим деценијама XIII века. Тек после тога почиње употреба посесивног суфикса *-ov* (Маројевић 1983^a, 64—73, 110). Од именица са основом на *n* и у *Слову о полку Игореве* доследно се граде посесивни придеви са суфиксом *-j*, што значи да је спев у овом погледу изворни споменик староруског језика краја XII века.

5. Именице на *-r*

У кругу именица са основом на *r* носилац значења посесивног придева после јотована постао је сугласник *ř*. У алтернацији *r* — *ř* заступљена је само фонолошка опозиција непалаталан — палаталан сугласник. У *Слову* је посведочен, према нашем тумачењу, само један придев од именица са основом на *r* и то у категорији *nomina propria*.

Ovľur'

Комонь въ полуночи *Овлуръ* [Овлуръ — Р. Маројевић] свисну за рѣкою; велитъ князю разумѣти [40].

Досад се сматрало да је *Овлуръ* номинатив јединине личног имена половца који је побегао из заробљеништва заједно са Игорем (уп. Сл. „Сл. о п. Иг.“ IV, 20—21). Према овом тумачењу *комонь* је акузатив јединине, облички једнак номинативу, из времена пре формирања категорије биће — предмет, тако да наведено место гласи: коња у поноћ Овлур звиждуком позва иза реке, хоће да га кнез разуме (даје знак кнезу да га разуме). У једном од новијих превода читамо: „В полночь свистнул Овлур коня за рекой — велит князю разумеѣ“ (перевод О. В. Творогова, *Памятники литературы Древней Руси: XII век*, Москва, 1980, стр. 385). Ово тумачење има своја слаба места. Прво, мало је неуобичајен ред речи, нарочито за период у коме се не разликују номинатив и акузатив (граматички субјекат и директни објекат) именица које означавају бића: директни објекат, адвербијал времена, субјекат, предикат, адвербијал места.³ Друго, глаголи *свис(т)нути*, *свистати*, *свистети* у староруским и каснијим споменицима нису посведочени као прелазни глаголи, тако да В. Л. Виноградова за нијансу значења коју реконструирше „вызвать кого-л. свистом“ не налази друге потврде осим наведеног места у *Слову* (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 102—103). Треће, није нимало логично да Овлур, кнежев слуга, који са њим бежи из половачког ропства, звижди коњу да би тиме дао знак своме господару.

Наше тумачење се заснива на следећим моментима.

³ Необичност реда речи пала је у очи и другим истраживачима: „комонь как винительный падеж ед. числа впереди подлежащего, мне представляется для „Слова“ маловероятным; по-видимому, в этом сомневался и Потебня“ (Булаховский 1950, 162 нап.).

1° Облик *Овлуръ* ми исправљамо у *Овлурь*, сматрајући да је на наведеном месту посведочен посесивни придев *Ovlurъ*, изведен суфиксом *-j* од личног имена *Ovlur*. У *Слову* има много случајева погрешне употребе полугласника тако да се без тешкоћа може претпоставити да је преписивач у XVI веку такође наведену реч протумачио као лично име, јер су придеви на *-j* од имена на *-r* одавно били мртва категорија, и да је исправио знак „ъ“ знаком „ь“. Треба имати у виду да полугласници у слабој позицији нису имали гласовну вредност ни у време стварања пева.

2° Овим тумачењем отклањају се семантичке тешкоће у разумевању текста, као и граматичке тешкоће: коњ у поноћ Овлуров зањишта иза реке — даје знак кнезу да га разуме. Овакво читање налази потврде у фолклорној поезици: животиња помаже јунаку у судбоносним тренуцима. Зашто је коњ Овлуров, а њиштањем буди кнеза Игорa? Сетимо се да је кнез Игор у боју изгубио свога коња и узјахао коња кога је водио слуга, кошчеј: Ту Игорьъ князь высѣдѣ изъ сѣдла злата, а въ сѣдло кощѣево [22].

3° Посесивни придеви изведени суфиксом *-j* од личних имена на *-r* били су у живој употреби у староруском језику све до краја XII — почетка XIII века, кад почињу да их истискују придеви изведени суфиксом *-ov* (в. примере у: Маројевић 1983^a, 76—83, 110). Према томе, реконструисани придев *Ovlurъ* може бити изворна особина староруског језика краја XII века.

6. Именице на *-s*

У кругу именица са основом на *-s* носилац значења посесивног придева после јотовања постао је сугласник *š*. У алтернацији *s* — *š* заступљена је поред опозиције непалаталан — палаталан сугласник још једна фонолошка опозиција (зубни — непчани сугласник). У *Слову* је посведочен само један придев од именица са основом на *-s* и то у категорији *nomina appellativa*.

pardusъ

На рѣцѣ на Каялѣ тма свѣтъ покрѣла: по Рускои земли прострошася Половци, акы *пардужѣ* [пардуше — А. Потѣбња] глѣздо [25]. Ми прихватимо Потѣбњино читање овог места: „*Пардуше* вм. *-ше* необходимо читать до тех пор, пока нам известно за первообразное только *пардусъ* . . . а не *пардузъ*.“ (цит. по: Сл. „Сл. о п. Иг.“ IV, 56).

У староруском језику сачувани су само трагови употребе посесивних придева изведених суфиксом *-j* од личних имена на *-s*. Придеви од заједничких именица развијали су категоријално посесивно и односно значење, што је доприносило њиховој лексикализацији (Маројевић 1983^a, 83—84, 113—115).

7. Именице на *-d*

У кругу именица са основом на *-d* носилац значења посесивног придева после јотовања постао је сугласник *ž*. У алтернацији *d* — *ž*

заступљене су поред опозиције непалаталан — палаталан сугласник још две фонолошке опозиције (зубни — непчани сугласник, преградни — струјни сугласник). У *Слову* је посведочен — у категорији *potina proria* — од именица на *-d* један придев изведен суфиксом *-j* и један придев изведен суфиксом *-ov* (в. т. 2.2.3.—4).

Vsevoloz̑

Посесивни придев *Vsevoloz̑*, изведен суфиксом *-j* од личног имена *Vsevolod*, посведочен је у *Слову* у синтагми са патронимичким значењем: сынъ *Всеволожъ* Владимиръ по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ [15].

Од двотематског словенског имена са основом на *-d* *Vsevolod* придев са суфиксом *-j* био је у слободној употреби у староруском језику све до друге половине XIV века, кад почиње да га истискује придев са суфиксом *-ov* (Маројевић 1983^a, 86—87). Употреба придева *Всеволожъ* у *Слову о полку Игореве*, према томе, изворна је особина староруског језика XII века.

8. Именице на *-g*

У кругу именица са основом на *-g* носилац значења посесивног придева после јотовања постао је сугласник *ž* (осим оних именица чији се завршни сугласник основе изменио трећом палатализацијом). У алтернацији *g* — *ž* поред опозиције непалаталан — палаталан сугласник заступљене су још три фонолошке опозиције (задњојезички — предњојезички сугласник, задњонепчани — предњонепчани сугласник, преградни — струјни сугласник). У *Слову* су — у категорији *potina proria* — посведочена два придева изведсена суфиксом *-j* од имена божанстава, као и један придев изведен суфиксом *-ov* од личног имена (в. т. 2.2.3.—5).

Dažbož

Посведочена су два примера придева на *-j* од имена паганског божанства *Dažbog*: погыбашеть жизнь *Даждъ-Божя* внука [16—17]; Въстала обида въ силахъ *Дажъ-Божя* внука [19].

Stribož

Придев *Stribož*, изведен суфиксом *-j* од имена паганског божанства *Stribog*, посведочен је у следећем примеру: Се вѣтри, *Стрибожи* внуци, вѣють съ моря стрѣлами на храбрѣя плъкъы Игоревы! [12].

Судећи по патрониму *Молибожичъ* [ЛИ ок. 1425, л. 266 (1240)], двотематска имена са другом компонентом *-бог* градила су придеве помоћу суфикса *-j* и у првој половини XIII века, кад почињу да их истискују придеви са суфиксом *-ov* (Маројевић 1983^a, 88—89). Употреба придева *Dažbož* и *Stribož* у *Слову* је, према томе, изворна староруска особина краја XII века.

У кругу именица са основом на *-g* у којима је трећом палатализацијом *g > z'* носилац значења посесивног придева је остао сугласник *ž*, али се постојање суфикса *-j* није више заснивало на опозицији палаталан — непалаталан сугласник. У алтернацији *z'—ž* заступљена је само фонолошка опозиција зубни — непчани сугласник. У нашем спеву је посведочен само један придев изведен суфиксом *-j* од именица на *-z'* (у категорији *nomina appellativa*).

knäž

Придев *knäž < knęžь* изведен је суфиксом *-jь* од именице *knäz' < *knęgъ* пре треће палатализације. У *Слову* је посведочен у индивидуално-посесивном значењу у следећем примеру: Тогда при Олзѣ Гориславличи сѣяшется и растяшеть уسوبцами; погыбашеть жизнь Даждь-Божа внука; въ княжихъ крамолахъ вѣщи челоуѣкомъ скратишасъ [16—17].

Посесивни придев *knäž* посведочен је у индивидуално-посесивном значењу у староруским споменицима XI—XIV века, а своје право посесивно значење почиње да губи крајем староруског периода (Маројевић 1983^a, 89—91). Његова употреба у *Слову* је, према томе, аутентична и у погледу облика и у погледу значења.

9. Именице на *-k*

У *Слову о полку Игореве* придев на *-j* посведочен је у кругу ових именица само у категорији *nomina appellativa* и то само од именице у којој је трећом палатализацијом *k > c'*. Носилац придевског значења и после треће палатализације остао је сугласник *č*, али је изгубљена опозиција непалаталан — палаталан сугласник. У алтернацији *c'—č* заступљена је само фонолошка опозиција зубни — непчани сугласник.

galič

Длѣго ноѣ мръкнетѣ, заря свѣтъ запала, мѣгла поля покрыла, щекотѣ слави успе, говорѣ *галичѣ* убуди [10].

Посесивни придеви изведени суфиксом *-j* од именица на *-ica < *-ika* посведочени су у староруским споменицима (Маројевић 1983^a, 15).

10. Именице на *-v*

У кругу именица са основом на *v* носилац значења посесивног придева постала је после јотовања (*vj > vl'*) фонема *l'*. То значи да је суфикс *-j* од именица са основом на уснене сугласнике имао и после јотовања своју фонолошку вредност, тј. није се заснивао само на опозицији непалаталан — палаталан сугласник. У *Слову о полку Игореве* посведочени су посесивни придеви од именица на *v* само у категорији *nomina propria*.

Vseslavl'

Ярославе и вси внуце *Всеслави!* <...> Вы бо своими крамолами начясте наводити поганья на землю Рускую, на жизнь *Всеславию* [34—35].

Rostislavl'

Плачется мати *Ростиславля* по уноши князи Ростиславѣ [42]. Облик *Ростиславля* налазимо у Катаринином препису спева, што мислимо да је аутентично. У првом издању је облик *Ростиславя*, који А. В. Соловјов не сматра штампарском грешком него га објашњава дисимилацијом, налазећи паралеле у Тверском летопису из прве половине XVI века (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 57—58). Оваква дисимилација није забележена у староруском језику у кругу посесивних придева. Облици типа *Переяславский* и *Переяславцы*, које Соловјов налази у Ипатијевском летопису из прве половине XV века, друкчије се објашњавају: као резултат упрошћавања сугласничких група после губљења полугласника: *vl'sk* > *usk*, *vl's* > *us*. Да закључимо: изворни староруски облик могао је бити само мати *Ростиславля*. Облик мати *Ростиславя* могао би бити одлика језика преписивача из XVI века, али је вероватније да први издавачи нису пренели слово „л“ које често долази изнад речи, док је Катаринин препис веран споменику.

Svätislavl'

Придев *Svätislavl'* посведочен је у *Слову* пет пута: Слово о пълку Игоревѣ, Игоря сына *Святъславля*, внука Ольгова [1]; и падесея Кобыякъ въ градѣ Киевѣ, въ грядницѣ *Святъславли*. Ту Нѣмци и Венедици, ту Греци и Морава поють славу *Святъславлю* [21—22]; Ты летѣягъ еси на себѣ *Святославли* носады до пълку Кобыкова [39]; Рекъ Боянъ и ходы на *Святъславля* пѣснотворца стараго времени Ярославля [44]. У староруским споменицима посведочени су придеви *Святославль* и *Святъславль* (в. примере у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 112).

Поставља се питање: у ком облику можемо реконструисати лично име од кога је изведен овај придев? То јест: који је глас између двеју његових основа? Лично име у *Слову* је доследно написано са „ѣ“ између двеју компоненти (*Святъславъ*, *Святъславъ*), патроним седам пута са „ѣ“ (*Святъславличъ*), једном са „ѣ“ (*Святъславличъ*), а двапут без знака за стари полугласник (*Святславличъ*) — в. примере у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 108—111. Може се, несумњиво, сматрати да је у време писања *Слова о полку Игореве*, тј. у епохи после губљења полугласника, име гласило *Svätislav*. Прасловенски лик имена можемо реконструисати или као *Svetislavъ* (исп. српскохрватско *Svetislav*), са каснијом редукцијом, губљењем крајњег вокала *i* првог дела сложеног имена (Селищев 1968, 119), или као *Svetislavъ* (Бошковић 1978^a, 387), са каснијим губљењем полугласника у слабом положају. Писање „ѣ“ и „ѣ“ нема, према томе, фонетску вредност, пошто се и полумekoђа сугласника *t* могла изгубити или слабије чувати после губљења полугласника предњег реда.

Jaroslavl'

Придев *Jaroslavl'* посведочен је у *Слову* двапут: минула лѣта *Ярославля* [14]; Рекъ Боянъ и ходы на *Святъславля* пѣснотворца стараго

времени *Ярославля* [44]. У староруским споменицима придев *Ярославль* је имао широку употребу (в. његова значења у: Маројевић 1983^a, 25—26).

Напомена. Облик *Ярославля* у другом примеру В. Л. Виноградова тумачи као номинатив двојине, сматрајући да је придев атрибут уз номинатив двојине *пѣснотворца* (Сл. „Сл. о п. Иг.“ VI, 198). Нама се чини вероватније тумачење по коме је облик *Ярославля* генитив једине средњег рода, атрибут уз генитив *времени*.

Двотематска словенска имена са другом компонентом *-slav* у староруском језику изводе посесивне придеве само помоћу суфикса *-j*. У кругу личних имена на *-v* овај суфикс је био у живој употреби и у руском језику XV и прве половине XVI века. У том периоду истискују га посесивни суфикси *-l'ev* и *-ov* (Маројевић 1983^a, 105—109). Према томе, придеви *Vseslavl'*, *Rostislavl'*, *Svätislavl'*, *Jaroslavl'* изворна су особина и староруског језика краја XII века.

2.2.2. Суфикс *-ьнѣ*

У староруском језику суфикс *-ьнѣ* је имао лексичко-граматичко обележје посесивног суфикса за означавање припадности по родбинској линији (о овом суфиксу в. Маројевић 1983^b, 7—60). После губљења полугласника у слабом и вокализације у јаком положају суфикс *-ьнѣ* је добио један лик у номинативу (и акузативу кад је једнак номинативу), а други у осталим падежима (укључујући и генитив множине, у коме се употребљавао наставак сложене придевске промене). Према томе, у *Слову о полку Игореве* суфикс има лик *-(e)нѣ*.

1. У спеву су посведочена три придева са суфиксом *-(e)нѣ*.

отеѣ

Придев *отеѣ* < *отѣнѣ* у *Слову* је употребљен пет пута са истим значењем: забивѣ чти и живота, и града Чрънигова *отня* злата стола [14—15]; два сокола слѣтѣста съ *отня* стола злата [24]; *отня* злата стола поблности [28]; стрѣляеши съ *отня* злата стола салтани за землями [30]; Игореву князю богѣ путь кажетѣ изѣ земли Половецкой на землю Рускую, къ *отню* злату столу [39]. У староруским споменицима посведочен је придев *отѣнѣ* у овом и у другим значењима (в. примере у: Маројевић 1983^b, 7—9).

дѣдеѣ

Придев *дѣдеѣ* < *дѣдѣнѣ* посведочен је у генитиву једине сложене придевске промене, тако да се његов номинатив може реконструисати и у облику *дѣдѣнѣ*: Ярославѣ и вси внуце Всеславли! уже понизите стязи свои, вонзите свои мечи верезени; уже бо выскочисте изѣ *дѣдѣнѣ* славѣ [34—35]. У примеру је значење 'дедовский; принадлежащий дедам, предкам' (Сл. „Сл. о п. Иг.“ II, 61). Суфикс *-ьнѣ* могао је да значи припадност множини, а поред посесивног развијао је односно значење. О значењима придева *дѣдѣнѣ* у староруским споменицима в. Маројевић 1983^b, 11—12.

pradēden

Придев *pradēdyň* > *pradēden* развио је односно значење, а са променом значења рано је примио наставке сложене придевске промене (в. примере у: Маројевић 1983⁶, 12, 22). У *Слову* је посведочен један пример: Ти бо бес щитовъ съ засапожники кликомъ плъкы побѣждають, звонячи въ *pradēdnюю* славу [27].

2. У прасловенском језику посесивни придеви са суфиксом *-ынь* имали су један посебан семантички тип: *mržыňa* 'која има мужа', *materyнь* 'који има мајку', *otынь* 'који има оца', *bratынь* 'који има брата', *dětyňa* 'која има дете (децу)' и сл. (овај тип посесивних придева описан је у: Маројевић 1981, 243—249). И у *Слову* је посведочен један придев овог семантичког типа.

žiren

Придев *žiren* < *žiryнь* изведен је суфиксом *-ынь* од именице *žirь* 'добыча, богатство', која је забележена и у спеву: кають князя Игоря, иже погрузи *жирь* во днѣ Каялы рѣкы Половецкыя, Рускаго злата насыпаша [22] (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ II, 86—87). Придев *žiryнь* је имао основно посесивно значење, али је развио односно-квалитативно значење. Са променом значења одвијао се процес депалатализације сугласника *й*. У *Слову* је посведочен пример са суфиксалним ликом *-(е)н*, који боље чува првобитно значење, и пример са суфиксалним ликом *-(е)н*, који је више развио квалитативно значење: Вѣстала обида въ силахъ Дажь-Божа внука. Вступила дѣвою на землю Трояню, вѣсплескала лебедиными крылы на синѣмъ море у Дону; плещучи убуди *жирна* времена [19]; печать *жирна* тече средѣ земли Рускыи [20—21].⁴

3. У *Слову* је посведочена и једна посесивна изведеница са суфиксом *-ынь* — именица *gridьnica* 'палата для гридей, помещение дружины князя'; и падесея Кобякъ въ градѣ Киевѣ, въ *gridьницѣ* Святѣславли [22]. Од именице *gridь* 'дружинник' помоћу суфикса *-ынь* добијен је посесивни придев *gridьнь*, а супстантивизацијом облика *femininum*-а *gridьnya* (палата, комната) помоћу суфикса *-ica* добијена је именица *gridьnica*. Прелазни морфолошко-семантички тип **gridьna* потврђују староруски поименичени придеви *čel'adyňa*, *rovarыňa*, *рѣсарыňa* (о њима в. у: Маројевић 1983⁶, 19—20). Потврде за реч *gridьница* у староруским споменицима и тумачење њеног значења в. у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ I, 178—179.

2.2.3. Суфикс *-овъ*

Овај прасловенски посесивни суфикс имао је две варијанте које су у староруском језику краја XII века гласиле: *-ev*/*-ov*.

⁴ Булаховски је сматрао да је палатално *й* у синтагми *жирна времена* „явная ошибка писца“, а да је коректан облик у синтагми *печаль жирна* (Булаховскиј 1950, 133 нап.).

1. Помоћу суфикса *-ev* изводиле су посесивне придеве старе основе на *īđ*, укључујући и оне основе за које се претпоставља да су некад припадале *īj* деклинацији (Маројевић 1983^a, 31—33). У спеву *Слово о полку Игореве* посведочена су два придева од именица са меком основом, један у категорији *nomina propria*, а други у категорији *nomina appellativa*.

Igořev

Придев *Igořev* посведочен је десет пута, нпр.: Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣють съ моря стрѣлами на храбрѣя плѣкъ *Игореви*! [12]; Третьяго дни къ полудню падоша стязи *Игоревы* [18]; А *Игорева* храбраго плѣку не крѣсити [два пута: 20, 32]; На слѣду *Игоревѣ* ѣздитъ Гзакъ съ Кончакомъ [43]; уп. и примере у т. 2.1. У староруским споменницама придев је забележен (в. примере у Сл. „Сл. о п. Иг.“ II, 147).

koščejev

Посведочен је и придев *koščejev*: Ту Игорьъ князь высѣдѣ изъ сѣдла злата, а въ сѣдло *кощѣево* [22], и његова творбена база, именица *koščei*: Аже бы ты былъ, то была бы чага по ногатѣ, а *кощей* по резанѣ [28]; Стрѣляи, господине, Кончака, поганого *кощя* [30]. На основу опсежне литературе о етимологији речи *koščej* (в. Менгес 1979, 113—114; Сл. тюркизмов 201—202; Сл. „Сл. о п. Иг.“ III, 15—18 и тамо цитирану литературу) може се закључити да је у језику Половаца она гласила *qošč-čy* и да је представљала *nomēn actoris* у значењу 'погонщик व्योचных лошадей', изведен суфиксом *-čī* од *qošč* 'кочевой поезд, пара (о запряженном тягловом скоте), упряжка'. Треба истаћи и значење *qošč at* 'запасная лошадь султана', пошто именица од које је у *Слову* посведочен придев има значење слуге (половца-заробљеника) који води кнезу резервног коња.

Староруски језик је, дакле, из језика Половаца реч примио у облику **koščī*. Да би се реч укључила у словенску деклинацију, морфолошки је адаптирана у облику *koščij* и тако се прикључила промени именица мушког рода са основом на *-j*. Самогласник *i* у положају испред *j* био је редукован — имао је фонолошку вредност полугласника предњег реда *ь*. И редуковано *i* испред *j* вокализovalo се као полугласник *ь* у јакој позицији, тј. прешло је у *e*. Тако је турско *qošč-čy* у староруском језику краја XII века творбено-морфолошки адаптирано у облику *koščej*. Облик *кощѣево*, са *i* уместо *e*, можемо објашњавати као ортографску варијанту, насталу под утицајем црквенословенског језика, или као прву фазу у адаптацији турске речи на источнословенском терену.

2. Помоћу суфикса *-ov* изводиле су придеве именице одређених творбених типова, пре свега именице на *-ko* < *-āko* (Маројевић 1983^a, 33—36). Поред тога, суфикс *-ov* се ширио и на друге *ō* основе, истискујући из њих придеве са суфиксом *-j* (в. даље т. 3—7).

У спеву је посведочен само један придев од именице — личног имена — на *-ko*.

Vasilkov

Придев *Vasilkov* посведочен је у синтагми са патронимичким значењем: Единъ же Изяславъ, сынъ *Васильковъ*, позвони своими острыми мечи о шеломи Литовския [33]. О односу варијанти *Василько* и *Василко* и староруске потврде придева в. у: Маројевић 1983^a, 34—35.

3. Именице на -s

У кругу именица са основом на -s посведочен је суфикс -ov у категорији *nomina propria* (два примера) и у категорији *nomina appellativa* (један пример).

Velesov

Придев *Velesov* изведен је од имена паганског словенског бога *Veles* (варијанта *Volos*): чи ли въспѣти было, вѣщеи Бояне, *Велесовъ* внуче [7]. Уп. Сл. „Сл. о п. Иг.“ I, 96—97; VI, 209.

Busov

Се бо Готъскыя красныя дѣвы < . . . > поють время *Бусово*, лелѣють мечь Шароканю [25—26]. О придеву и његовој творбеној бази уп. Сл. „Сл. о п. Иг.“ I, 79.

běsov

Дѣти бѣсови кликомъ поля прегородиша [13]. Примере употребе придева у староруским споменицима в. у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ I, 49.

У староруском језику од најстаријих споменика именице на -s изводе придеве помоћу суфикса -ov. Суфикс -j чувао се само у називима верских празника *Боринъ день*, *Спашъ день* (Маројевић 1983^a, 83—84). Суфикс -ov веома рано су примиле именице са једносложном основом (ib., 36—37). Једносложну основу имају творбене базе придева *Busov*, *běsov*, а историјски је једносложна основа и именице *Veles* (*Volos*). Трагове суфикса -j у овом последњем случају имамо у српскохрватском називу сазвежђа *Влашићи* (са патронимичким значењем 'Власови синови'), који ми творбено растављамо на основу придева *Vlašъ* + суф. -iць.

4. Именице на -d

Davidov

Сего бо нынѣ сташа стязи Рюриковы, а друзии *Давидовы* [37].

Посесивни придев *Давыжь* био је у живој употреби у староруском језику до краја XII века, али му већ средином XII века конкурише придев *Давыдовъ* (в. примере у: Маројевић 1983^a, 85). Према томе, придев *Davidov* у *Слову* је изворна особина староруског језика краја XII века.

5. Именице на -g

Olgov

Придев *Olgov* у *Слову* је посведочен пет пута, нпр.: Дремлетъ въ полѣ *Ольово* хороброе гнѣздо [11]; Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе, и на Канину зелену паполому постла за обиду *Олову* [15—16]; уп. и примере у т. 2.1.

У староруском језику од најстаријих споменика у живој употреби је придев *Ольовъ*. Известан, несигуран траг придева *Olъъ — уколико је од *Olъgъ* а не од *Olъga* — налазимо само у топонимији (Маројевић 1983^a, 87—88). Придев *Olgov* је, значи, и у *Слову* потпуно аутентичан.

6. Именице на -k

Kobäkov

Ты лелѣялъ еси на себѣ Святослави носады до плъку *Кобякова* [39]. Придев је посредно посведочен у саставу патронима *Кобяковицъ* (Сл. „Сл. о п. Иг.” II, 194).

Ķurikov

Сего бо нынѣ стапша стязи *Рюриковы* [37]. Придев *Рюриковъ* је посведочен у староруским споменицима (Сл. „Сл. о п. Иг.” V, 71).

У којој мери су придеви *Kobäkov* и *Ķurikov* аутентични за староруски језик краја XII века? Двотематска словенска имена на -k чувала су суфикс -j до краја XII — почетка XIII века, а од других имена посведочени су облици са суфиксом -ov од XII века (Маројевић 1983^a, 92—93). С обзиром на то да су имена страног порекла раније примала посесивни суфикс -ov него двотематска словенска имена, сигурно је да су придеви посведочени у *Слову* изворна особина староруског језика краја XII века.

7. Именице на -b

Glëbov

Придев *Glëbov* посведочен је двапут, оба пута у синтагмама са патронимичким значењем: Туга и тоска сыну *Глѣбову*! [28]; Ты бо можеши посуху живыми шерешеры стрѣляти, удалыми сыны *Глѣбовы* [29].

Придев *Глѣбовъ* посведочен је у живој употреби од најранијих староруских споменика, док је придев *Глѣбъ* посведочен само у топонимији (в. примере у: Маројевић 1983^a, 98—99). Према томе, придев *Glëbov* је изворна староруска особина краја XII века.

Напомене.

1) Посесивни суфикс -ov треба разликовати од односног (градивног) суфикса -ov придева *tisov*, посведоченог у примеру: на кровати *тисовѣ* [23]. О различитости ових суфикса в. аргументацију у: Маројевић 1983^a, 29—30.

2) Посесивни суфикс *-ov* немамо ни у етнониму *hínova* (ном. *Хинова* [32]; дат. *Хинови* [25]; уп. тумачења у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ VI, 120—122). Овде је *-ov-* пуни степен основинскога суфикса старих *ī* основа.

2.2.4. Суфикс *-inъ*

Прасловенски посесивни суфикс *-inъ* настао је у кругу старих *ī* основа да би се касније проширио на старе *ā* и *īā* основе (Маројевић 1983^a, 43—49).

1. У *Слову о полку Игореве* суфикс *-in* је посведочен само код *ī* основа, тј. оних основа у чијем крилу је и настао, и то само од именица које значе животиње.

zvěrin

Придев *zvěrin* има индивидуалнопосесивно значење: свистъ *zвb-ринъ* вѣста, збися дивъ, кличетъ врѣху древа [9]. Посведочен је и у другим староруским споменицима (в. примере у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ II, 115—116; Маројевић 1983^a, 45).

lebedin

Придев *lebedin* има такође индивидуалнопосесивно значење, али са нијансом односног значења, чиме се објашњава наставак сложене придевске промене: Вѣстала обида вѣ силахъ Дажъ-Божа внука. Вступила дѣвоу на землю Трояню, вѣсплескала *лебедиными* крыты на синѣмъ море у Дону [19].

Треба истаћи да овај придев у *Слову* нема категоријалнопосесивно значење. Ово значење суфикс *-in* развио је касније, у току историјског развоја руског језика, док се у староруском исказивало обликом генитива множине: Боянъ бо вѣщии < . . . > Тогда пущашеть *ī* соколовъ на *стадо лебедѣи* [2—3]; Боянъ же, братіе, не *ī* соколовъ на *стадо лебедѣи* пущаше [4]. Синтагма *stado lebedej* представља изворну староруску особину. Употреба придева са суфиксом *-in* у односно-посесивном значењу резултат је каснијег развоја руског језика: синтагму *стада лебединые* Виноградова налази у споменицима (преписима) XVII века (в. два примера у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ III, 49).

2. У староруском тексту *Слова о полку Игореве* није посведочен суфикс *-in* од старих *ā* и *īā* основа. Тачније: посведочен је графички необичан облик: На Дунаи *Ярославныиъ* гласъ слышитъ [37], у коме несумњиво можемо реконструисати староруски облик генитива *Jaroslavnyu*, који је преписивачу у XVI веку био необичан па га је заменио суфиксом *-in*, оставивши за нас драгоцен староруски траг у графичком лику речи (в. објашњење у т. 2.3.1. — 2).

2.2.5. Суфикс -ѡ

У староруским споменицима посведочени су придеви са суфиксом -ѡ, тј. придеви чији се masculinum ничим не разликује од именица од којих су изведени (в. примере и тумачења у: Маројевић 1982^a, 89—95). Придеви истога типа посведочени су у старословенским споменицима (Brodowska-Hopowska 1960, 32—33, 48).

У Слову су посведочена два облика за које се може сматрати да су придеви са суфиксом -ѡ > ѡ.

slavij

Придев *slavij*, *slavija*, *slavije* истраживачи староруског спева виде у следећем примеру: Длго нощ мръкнетъ, заря свѣтъ запала, мъгла поля покрыла, щекотъ *slavii* успе, говоръ галичъ убуди [10]. Друкчије је мишљење Булаховског: „Притяжательным прилагательным к церковно-славянизированному *славий* „соловей” считают *славий* в тексте: „щекотъ славий успе“. Параллели этой форме, по-видимому, не встречаются в других славянских языках. Можно поэтому, вопреки принятому, видеть в этой форме не прилагательное, а имя существительное в родительном падеже мн. ч.“ (Булаховский 1950, 148).

Ми сматрамо да је вероватније тумечење по коме је старословенизам *slavii* придев у значењу 'славујев'. Од именица са основом на -ј посведочени су придеви овога типа у старословенским (*любодѡи*, *прѡлюбодѡи*) и у староруским споменицима, како у оним који одражавају живи народни језик, тако и оним са црквенословенским језичким утицајем: а возы-вахо тя съ *строю* нѡвестокою [ГрБ 1/2 XII, № 487]; всѣ житие мое блудно. душа же ми *любодѡя*. тѡло же всѣ сквърно и умѣ же мои нечистъ [Стих 1156—1163, л. 105—105 об.].

многovoј

Придев *многovoј* или именица *многovoја* посведочени су у примеру: А уже не вижду власти сильного, и богатаго, и *многовои* брата моего Ярослава [26—27]. Већина истраживача сматра да је у Слову посведочен придев *многовой* у значењу 'обладающий множеством войска', док Булаховски мисли да је *многовои* генитив именице *многovoја*, паралелне именицама типа старосл. *дрѡводѡля* (Сл. „Сл. о п. Иг.“ III, 99—100).

С обзиром да именица **многovoја* није посведочена, док је придев *многовои* потврђен у споменику XVI века: и видѣ Улияна *многовоя* (в. податке у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ III, 99), можемо у историјском развоју руског језика говорити о придеву *многовои*.

Придев *многовои* двоструко је интересантан. Прво, зато што је изведен суфиксом -ѡ од синтагме *тѡного војѡ* (структурална функција суфикса -ѡ), и друго, што има значење 'који има много војника' (посесивна функција суфикса -ѡ). По своме значењу *многовои* се укључује у посебан семантички тип посесивних придева у прасловенском језику — тип *bratѡи* 'који има брата' (Маројевић 1981, 243—249), посведочен још једним примером у Слову (в. т. 2.2.2. — 2).

2.2.6. Суфикс -ѣѣ

božij

Индивидуалнопосесивно значење у *Слову* има придев *božij* < *božbjь*, посведочен у термилошкој синтагми: „Ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду, суда *božia* не минути“ [37]. Графички лик придева резултат је црквенословенског утицаја, на руском терену после вокализације и губљења полугласника добијен је придев *božej*, *božja*, *božje*.

О томе како је прасловенски односно-посесивни придев *božbjь*, који је у паганско време значео 'који се односи на богове, који је својствен или који припада боговима', добио индивидуалнопосесивно значење 'који припада Богу, који се односи на Бога' в. у: Маројевић 1984⁵, 55—56.

2.3. Синтаксичке категорије

2.3.1. Посесивни генитив

У староруском језику посесивни генитив је имао ограничену употребу (Маројевић 1983⁵, 50—56). Ограничена употреба посесивног генитива у потпуности се огледа и у *Слову о полку Игореве*.

1. Посесивни генитив се употребљавао од оних личних заменица од којих нису биле изведене посесивне заменице. А то су:

а) Лична заменица другог лица двојине: О моя синовчя, Игорю и Всеволоде! < . . . > *Ваю* храбрая сердца въ жестоцемъ харалузѣ скована [26]; Ты буи Рюриче и Давыде! Не *ваю* ли злачеными шеломи по крови плаваша? Не *ваю* ли храбрая дружина рыкаютъ акы тури, ранены саблями калеными на полѣ незнаемѣ? [29]; А ты, буи Романе, и Мсти-славе! храбрая мысль носитъ *ваю* умъ на дѣло [31].

б) Лична заменица трећег лица јединице: Уже бо бѣды *его* пасетъ птиць по дубію [9]; утру князю кровавья *его* раны на жестоцѣмъ *его* тѣлѣ [38]; Пѣти было пѣснѣ Игореви, *того* внуку [6].

в) Лична заменица трећег лица множине (у значењу двојине): Тѣи бо два храбрая Святѣславлича, Игорь и Всеволодѣ, уже лжу убудиста, которую то бѣше успилъ отецъ *ихъ* Святѣславъ грозный великий Киевский грозою [21].

Напомена. У примеру: „Аще его опутаевѣ красною дѣвицею, ни нама будетъ соколыца, ни нама красны дѣвице, то почнутъ *наю* птици бити въ полѣ Половецкомъ“ [44] Виноградова види облик генитива (Сл. „Сл. о п. Иг.“ I, 152), а то би био посесивни генитив од личне заменице првог лица двојине. Ми сматрамо да је облик *наю* акузатив, директни објекат глагола *бити*. Облик генитива *наю* у функцији акузатива среће се и у другим староруским споменицима (в. Булаховский 1950, 135).

2. Посесивни генитив се у староруском језику употребљавао и у случају када је субјекат посесивности женски патроним (по пореклу супстантивизирани посесивни придев): и едва *Мстиславны* товаръ ублюдоша. и то с нужею бующеся [ЛЛ 1377, л. 99 (1127)]. На основу овог примера можемо реконструисати староруски посесивни облик од женског патронима посведочен у спеву: На Дунаи *Ярославны* гласъ слышитъ, зегзицею незнаемъ рано кычетъ: Полечю, рече, зегзицею по Дунаеви [37—38]. Булаховски наведени облик коментарише овако: „Контаминацию, вероятно, но только другого рода представляет и притяжательное *Ярославны*: *Ярославны* и род. пад. ед. ч. *Ярославны*.“ (Булаховский 1950, 147). Аутор не каже о каквој је контаминацији реч, али на основу графичких ликова може се претпоставити да је имао у виду контаминацију староруског посесивног придева на *-inъ* и каснијег руског посесивног генитива, с обзиром на познату чињеницу да посесивне придеве у историјском развоју руског језика истискује посесивни генитив.

Поуздано се може рећи да је облик *Ярославны* заиста графичка контаминација двају посесивних облика — али староруског генитива *Jaroslavny* и каснијег руског придева *Jaroslavnin*. У староруском језику XII века од женских патронима употребљавао се посесивни генитив (в. пример горе), зато што се још јако осећала генетска повезаност женских патронима и придева. Касније, током историјског развоја руског језика, супстантивни елеменат женских патронима је јачао тако да су они дефинитивно прешли у категорију именица, примивши и посесивни суфикс *-in*. Придев овог типа *царевнин* потврђен је у споменику почетка XVII века (в. поглавље о женским патронимима у: Маројевић 1983^a, 164—169). Према томе, у староруском оригиналу краја XII века био је облик *Ярославны* (гласъ). Такав облик је био туђ језичком осећању преписивача у XVI веку па је он заменио облик генитива обликом посесивног придева: *Ярославны* (гласъ), оставивши „*ы*“ из изворног текста.

3. Посесивни генитив се у староруском употребљавао и у случају када је субјекат посесивности изражен супстантивизираним придевским обликом. У *Слову* су посведочени примери само са генитивом множине: Уже соколома крильца пригѣшали *поганыхъ* саблями [24]; И Двина бологомъ течетъ онѣмъ грознымъ Полочаномъ подѣ кликомъ *поганыхъ* [33].

Посесивни генитив се употребљавао и у случају када је субјекат посесивности био именица у множини (нарочито уколико је имала атрибут): Немизѣ кровави брезѣ не бологомъ бяхутъ посѣяни, посѣяни костѣми *Рускихъ сыновѣ* [36].

У староруском језику посесивни генитив именице ширио се и на оне именице које су имале атрибут, изражен придевом или заменицом, који се употребљавао у генитиву (в. примере у т. 2.1).

Напомена. Облик *ладѣ* (вои) [39] за нас је посесивни датив (в. објашњење у т. 2.3.2).

2.3.2. Посесивни датив

Посесивни датив у староруском језику је жива и у одређеним синтаксичким условима продуктивна категорија. Употребљавао се нарочито у наменски-посесивном значењу и изражавао је објекатске нијансе значења и заинтересованост субјекта посесивности за стање у коме се налази, радњу коју врши или трпи објекат посесивности (Маројевић 1983^a, 56—62).

У *Слову о полку Игореве*, као и у другим староруским споменицима, посесивни датив налазимо у одређеним синтаксичким конструкцијама.

1. Конструкције с посесивним дативом и именицом у субјекатској функцији: *въ княжихъ крамолахъ вѣщи челоуѣкомъ скратишася* [17]; *усобица княземъ* на поганяя погыбе [19]; *нъ розно ся имъ хоботы па-шуть* [37].

2. Конструкције с посесивним дативом и именицом у функцији директног објекта: *Боянъ <...> своя вѣщца прѣсты на живая струны вѣскадаше*; они же сами *княземъ* славу рокотаху [4]; *Спала князу умъ похоти*, и жалость *ему* знаменіе заступи искусити Дону Великаго [6]; *За нимъ* кликну Карна, и *Жля* поскочи по Руской земли, *смагу людемъ* мѣчючи въ пламянѣ розѣ [20]; *Инъгварь* и *Всеволодъ*, и *вси три Мстиславичи*, не худа гнѣзда шестокрылци! не побѣдными жрѣбѣи *собѣ* власти расхѣтисте! [32—33]; *Изяславъ <...> притрепа славу дѣду своему Всеславу* [33]; *Всеславъ <...> отвори врата Нову-граду*, *разшибе славу Ярославу* [35]; *Свѣтлоє* и *тресвѣтлоє* слѣнце! *<...>* чему, господине, простре горячою свою лучю на *ладѣ* вои? Въ полѣ безводнѣ жаждею *имъ* лучи съпряже, тугою *имъ* тули затче? [39].

3. Конструкције с посесивним дативом и именицом у функцији индиректног објекта: *Куряни <...> сами скачють*, акы сѣрыи вѣлци въ полѣ, ишчучи *себе* чти, а *князю* славѣ [8]; *Русичи* великая поля чрьлеными щиты прегородища, ишчучи *себѣ* чти, а *князю* славы [10]; *Игорю* и *Всеволоде!* рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлти, а *себѣ* славы искати [26]; *Свѣтлоє* и *тресвѣтлоє* слѣнце! *<...>* чему, господине, простре горячою свою лучю на *ладѣ* вои [ладѣ на вои — Р. Маројевић]? [39].

Напомена. У последњем примеру Булаховски и Виноградова виде посесивни генитив (Булаховский 1950, 163; Сл. „Сл. о п. Иг.“ III, 48). Ми сматрамо да је у староруском оригиналу био нешто друкчији ред речи и да је *ладѣ* посесивни датив. У прилог нашем тумачењу говори, прво, што је од именице *лада* у спеву посведочен нормалан облик посесивног генитива *лады* [38], па је *ладѣ* граматички правилан облик датива, и друго, што у староруском језику није била нимало обична употреба посесивног генитива именице без атрибута или апозиције (такви случајеви имају и посебно објашњење, уп. Маројевић 1983^a, 55—56).

4. Конструкције с посесивним дативом и именицом у функцији логичког субјекта безличне реченице: *Тяжко ти* головы кромѣ плечю; *зло ти тѣлу* кромѣ головы [44].

2.3.3. Генитив с предлогом *и*

Конструкције у којима је субјекат посесивности изражен генитивом с предлогом *и* развиле су своје посесивно значење постепено: семантичким преображајем егзистенцијалних конструкција са локативном одредбом израженом предлогом *и* и генитивом. Неке од посесивних конструкција овога типа употребљаване су већ у староруском језику, друге су се развиле касније (Маројевића 1983^a, 153—159).

Генитив с предлогом *и* са посесивним значењем посведочен је у *Слову о полку Игореве* у два конструкцијама. Обе су имале посесивно значење већ у староруском језику.

1. Конструкција у којој је субјекат посесивности, изражен генитивом са предлогом *и*, локативни члан егзистенцијално-посесивне реченице са глаголом *бути* у предикату: А ты, буи Романе, и Мстиславе! храбрая мысль носитъ ваю умъ на дѣло. <...> Суть бо у ваю желѣзныи паворзи подъ шеломи Латинскими [31—32]. Конструкције овога типа појављују се већ у староруским споменицима (в. примере у: Маројевић 1983^a, 153).

2. Конструкција у којој је субјекат посесивности, изражен генитивом са предлогом *и*, у атрибутивној функцији уз именицу која је у реченици субјекат (именица у номинативу означава предмет): А мои ти Куряни свѣдоми кѣмети <...> луци у нихъ напяржени, тули отворени, сабли изѣострени [8]. Конструкција овога типа посведочена је већ у староруском језику XIV века: погибло. сено. у *Дорофѣя* [ГрБ XIV, № 416].

Генитив са предлогом *и* у посесивном значењу свој пуни семантички развој добио је у руском језику новијег времена, али се конструкције посведочене у *Слову* могу сматрати изворним староруским особинама.

2.3.4. Посесивне реченице

1. Посесивна реченица којом се исказује коме припада објекат посесивности (тема реченице је објекат посесивности, а рема посесор) посведочена је у *Слову* са посесивном заменицом као именским делом предиката и изостављеним копулативним глаголом: Усобица княземъ на поганѣя погыбе, рекоста бо братъ брату: се *мое*, а то *мое же* [19].

Уколико је објекат посесивности мушко лице и реченицом се жели исказати чије је оно син, у именском делу предиката долази мушки патроним: Игорьъ ждегъ мила брата Всеволода. И рече ему Буи Тур Всеволодъ: <...> оба есвѣ *Святъславичя* [7].

2. Посесивна реченица којом се исказује шта има субјекат посесивности (тема реченице је посесор, а рема објекат посесивности) у *Слову* је исказана генитивом са предлогом *и* и глаголом *бути* (в. пример и објашњење у т. 2.3.3. — 1).

Глагол *имѣти* није посведочен као предикат посесивне реченице, него само у облику глаголског прилога (неразвијена посесивна реченица):

Не тако ли, рече, рѣка Стугна; худу струю *имѣя*, пожръши чужи ручьи и стругы [42].

Посесивне реченице у *Слову* не изазивају никакву сумњу у погледу њихове могуће припадности староруском језику краја XII века.

3. ПОСЕСИВНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ

3.1. Посесивне изведенице у антропонимији

3.1.1. Мушки патроними

1. Функцију мушких патронима у *Слову и полку Игореве* имала је, поред изведеница на *-ič*, синтагма *посесивни њридев + syn*: Единъ же Изяславъ, *сынъ Васильковъ*, позвони своими острыми мечи о шеломы Литовскыя [33]; Той же звонъ слыша давыи великыи Ярославъ, а *сынъ Всеволожъ* Владимиръ по вся утра уши закладаше въ Черниговъ [15]; Слово о пълку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова [1] (уп. и примере у т. 2.2.3 — 7).

Овакав начин изражавања патронимичког значења био је у живој употреби у староруском језику (в. примере у: Маројевић 1983^a, 154—155). У *Слову*, међутим, није посведочен посесивни придев без именице *syn* у функцији мушког патронима, као у неким другим староруским споменицима (ib., 155).

2. Патронимичко значење се у *Слову* изражава именицом изведеном суфиксом *-ič* од основе посесивног придева. Посведочени су патроними на *-ič* од личних имена са основом на *v*, *ř* и *g*.

а) У кругу личних имена на *-v* патроним је извођен од основе посесивног придева са суфиксом *-jъ > ř*.

Väčeslavl'ič

Патроним *Väčeslavl'ič* је изведен од основе посесивног придева *Väčeslavl'* личног имена *Väčeslav*: Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе [15—16].

Gorislavl'ič

Патроним *Gorislavl'ič* је изведен, по нашем мишљењу, од основе посесивног придева *Gorislavl'* личног имена (надимка) *Gorislav*: Тогда при Олзѣ Гориславличи сѣяшется и растяшеть усобицами [16].

Ташички сматра да је патроним *Gorislavl'ič* изведен од женског имена *Gorislava* (Taszycki 1960, 194). А. Н. Робинсон иде још даље па каже: „Полагаем, что прозвище Олега „Гориславич“ <...> возникло под влиянием прозвища его прабабушки“ (цит. по: Сл. „Сл. о п. Иг.“ VI, 213—214). Аутор мисли на летописну личност *Рогънѣдъ* [ЛЛ 1377,

л. 24 (980)], за коју има каснијих података у летопису да је у новој средини, пошто је постала Володимирова жена, добила име Горислава (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ I, 169).

Нема никаквих трагова да су женска лична имена на *-slava* изводила посесивне придеве са суфиксом *-j > -l'*, јер је патроним *Gorislav'ič* несумњиво изведен од основе придева *Gorislav'*. Поред тога, у староруском језику су врло ретки матроними са суфиксом *-ič*. Мишљење пак да је патроним изведен од надимка прабабе која је живела у X веку нема баш никаквог основа.

Mstislav'ič

Патроним *Mstislav'ič* је изведен суфиксом *-ič* од основе посесивног придева *Mstislav'* личног имена *Mstislav*. Треба прихватити мишљење Ташицког да је примаран облик посведочен у Катаринином препису (Taszycki 1960, 193): Ингварь и Всеволодъ, и вси три Мстиславичи [Мстиславличи — Екатерининский список], не худа гнѣзда шестокрипци! [32—33]. Мишљење А. В. Соловјова да су Ингвар и Всеволод и њихов најмлађи брат Мстислав названи Мстиславичи по њиховом прадеду нема никаквог основа. Треба прихватити Лихачовљево тумачење који под множинским обликом патронима разуме три сина Мстислава Изјаславича — Романа, Свјатослава и Всеволода (в. библиографске податке у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ III, 114—115).

Svätislav'ič

Патроним *Svätislav'ič* је изведен од основе посесивног придева *Svätislav'* личног имена *Svätislav* (в. т. 2.2.1. — 10): пѣснѣ пояше <...> красному Романови Святъславичю [3—4]; Чръленъ стягъ, бѣла хорюговъ, чрълена чолка, сребрено стружје — храброму Святъславичю [11]; Ти бо два храбрая Святъславича, Игорьъ и Всеволодъ, уже лжу убудиста [21]; Слава Игорю Святъславичю [45] (остале примере в. у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 110—111).

Доследна употреба у *Слову о полку Игореве* патронима типа *Святъславичь* уместо „очекиваног“ *Святъславичь* изазвала је у науци бурну дискусију у погледу изворности ових облика у спеву, па и у погледу аутентичности самога спева.

У патронимици спева Булаховски запажа „обобщение типа контаминированных на *-славичь*“, сматрајући да су облици типа *Святъславичь* настали контаминацијом посесивног придева *Святъславь* и патронима *Святъславичь*. Облици на *-славичь* се у Ипатијевском препису летописа (прва четвртина XV века) срећу само као изузетак, док је ово уопштавање последније спроведено у Хронографском препису Новгородског петог летописа (почетак XVI века) (Булаховский 1950, 147). Даље закључке аутор не даје, али се стиче утисак да наведене облике сматра каснијом појавом која је у *Слову* ушла из језика преписивача.

Упоредивши патрониме са епентетским *l'* у *Слову* и неким другим староруским споменицима Ташицки долази до следећег закључка: „Nagromadzenie w niedużym utworze stosunkowo wielkiej liczby form patronimicznych z elementem *-l-*, ich przypuszczalna wyłączność w nie istniejącym już dziś rękopisie tego poetyckiego dzieła, zdaje się mieć szczególniejszą wymowę. Konsekwentne ich w *Słowie* użycie robi wrażenie, że mamy w tym objawie do czynienia z świadomym celu zabiegiem archaizacyjnym. Jeżeli tak jest naprawdę, a wszystko za tym przemawia, otrzymuje w rozpatrzonym zjawisku poparcie teza o późnym powstaniu zabytku, w którym po dziś dzień jeszcze widzą niektórzy badacze produkt staroruskiej kultury i piśmiennictwa.” (Taszycki 1960, 200).

Гледиште Ташицког по коме су патроними на *-slav'ic'* плод историјске стилизације (архаизације) и његове сумње у припадност *Слова* староруској култури и писмености покушао је да оповргне Роман Јакобсон. У осврту на француску верзију чланка Ташицког (Taszycki 1959, 23—28) Јакобсон доказује да облици типа *-славличъ* нису необични, да их имају споменици новгородско-псковског порекла и да у неким рукописима XV—XVI века запажамо доследну употребу таквих патронима; *Слово о полку Игореве* заправо спада у тај круг рукописа на основу свих обележја (Jakobson 1963, 303). Јакобсон покушава и да објасни те наводно дијалекатске патронимичке облике. Његови су основни закључци: 1° У кругу једнотематских имена патроними су се градили од основе посесивног придева, нпр.: *Ольговичъ, Давидовичъ, Яруновичъ, Тудъковичъ, Ивановичъ* и др. (ib., 300). 2° У кругу двотематских имена патронимички суфикс се додавао непосредно на основу именице. Из Лаврентијевског летописа наводи следеће примере: *Володимеричъ, Домамеричъ, Творимирчъ, Ярополчичъ, Святополчичъ, Воитѣвичъ, Всеволодичъ, Мстиславичъ, Святославичъ, Ярославичъ, Вячеславичъ, Всеславичъ* (ib.). 3° Облици типа *-славличъ* једна су од типичних појава постепеног ширења структурних специфичности руских једнотематских патронима (*Ольговичъ, Яковличъ*) на двотематске (*Владимировичъ, Ярославичъ*) (ib., 303).

Своје тумачење творбене структуре староруских патронима Јакобсон је подробније образложио у посебном раду (Jakobson 1962, 14—26). Ми смо већ имали прилику да се критички осврнемо на Јакобсонове ставове (Маројевић 1983^a, 162—163). Наше тумачење творбене структуре староруских (и прасловенских) патронима и њихове деривационе историје битно се разликује од поставки претходних истраживача, Р. Јакобсона и С. Фролове (Фролова 1981, 3—10): 1° Ми сматрамо да су се патроними у староруском (и прасловенском) градили помоћу суфикса *-icъ* < *-itjos* од основе посесивног придева. Патрониме типа *Иваничъ* и *Володимеричъ* ми реконструирамо у облику *Ivaničъ, Volodiměričъ*, тј. као изведенице од основе посесивног придева *Ivaniъ, Volodiměrъ*. Доказ: док су се у староруском употребљавали посесивни придеви *Иванъ, Володимеръ* живи су били и патроними *Иваничъ, Володимеричъ*; кад су придеве на *-j* истиснули придеви типа *Ивановъ, Володимеровъ* истовремено су патрониме типа *Иваничъ, Володимеричъ* истиснули патроними *Ивановичъ, Володи-*

меровичъ (в. потврде из староруских споменика у: Маројевић 1983^a 155—156, 159). 2° Од личних имена на *-v* и *-d* примарни су облици типа *Мьстиславличъ* [КН 1280, л. 574 в], *Всеволожичъ* [ЛИ ок. 1425, л. 240 (1196)]. Облици типа *Мьстиславичъ*, *Всеволодичъ* секундарни су (о томе како су настали изнели смо своје мишљење у цит. раду, стр. 156—158).

Што се тиче патронимичких облика од личних имена на *-v* у *Слову о полку Игореве*, ми сматрамо да су то изворни староруски облици XII века. Касније је дошло до упрошћавања творбене структуре патронима типа *Мьстиславличъ* и то у два правца: појавили су се тип *Мьстислаличъ* [Пр. ок. 1323, л. 135 об. (приписка)]; и тип *Мьстиславиць* [ЛН XIII л. 19 (1137)]. Промене *v' > l'*, *v' > v*, које су се интензивно одвијале у староруском језику XIII—XIV века, условиле су продирање облика из живог језика у преписе староруских летописа. Преписи који су рађени крајем XV и у XVI веку боље су преносили староруске облике управо зато што су се у то време у живом језику често употребљавали патроними типа *Яковлевич* (в. примере у: Маројевић 1983^a, 108), тј. патроними друкчије творбене структуре. Чешћа појава патронима на *-славлич* и *-слалич* у новгородско-псковским споменицима не значи да су то дијалекатске иновације, како их за Јакобсоном тумаче и други научници (Роспонд 1979, 26), него су се у тим говорима у живом језику ти облици боље и дуже чували. Према томе, патронимички облици у *Слову* представљају изворне староруске особине краја XII века. Њихова „необичност“ за истраживаче огледа се у томе што ми немамо из тог периода староруских споменика у којима би били посведочени патроними од личних имена на *-v* (реконструирамо их на основу остатака у преписима XIII—XV века).

б) У кругу личних имена на *-r* патроним је извођен од основе посесивног придева са суфиксом *-ev*.

Igorëvič

Патроним *Igorëvič* је изведен од основе посесивног придева *Igorëv* личног имена *Igor*: Слава Игорю Святъславличю, Буи Туру Всеволоду, Владимиру *Igorëвичю*! [45]. Патроним *Igorëvič* посведочен је у староруским споменицима (Сл. „Сл. о п. Иг.“ II, 147).

в) У кругу личних имена на *-g* патроним је извођен од основе посесивног придева са суфиксом *-ov*.

Olgovič

Патроним *Olgovič* је изведен помоћу суфикса *-ič* од основе посесивног придева *Olgov* личног имена *Oleg*: *Олговици*, храбри князи, доспѣли на брань [32]. Множински облик *Олговици* у овом примеру има значење 'потомки князя Олега' (Сл. „Сл. о п. Иг.“ IV, 29). Антропоним *Олговици* (*Ольговици*) у староруским летописима пољски ономастичар С. Роспонд овако карактерише: „Это 'собирательный' антропоним, относившийся к сыновьям, внукам, правнукам Олега Святославича, князя Чернигов-

ског.“ (Роспонд 1979, 16). Постоји мишљење, поткрепљено неколиким примерима, да је суфикс *-ичь* у староруском, поред патронимичког, имао и „фамильное“ значење“ (Валеев 1981, 16—30; уп. и: Потєбня 1968, 456—457).

Суфикс *-ичь* у староруском језику имао је као доминантно патронимичко значење, али је имао и потенцијално значење породичног имена: значење *Olgoviči* 'Олегови синови' могло је да се семантички прошири у 'Олегови потомци'. Овакво семантичко проширење патронима на *-ичь* у српскохрватском језику условило је формирање основног типа српскохрватских презимена. У руском језику ово значење се није даље развило: оно није послужило као база за формирање руских презимена. У украјинском и белоруском језику презимена су могла настати и на овај начин. Занимљиво је истраживање Б. А. Робакова да се збирни облик *Ольговичи* употребљавао на дворовима Мстиславића и Ростиславића, а никад се није примењивао на двору самих Олговића (цит. по: Сл. „Сл. о п. Иг.“ VI, 231). Из тога се може закључити да је множински облик *Ольговичи* добио значење породичног надимка још док се употребљавао у чисто патронимичком значењу 'Олегови синови', али се то значење задржало и за нове генерације Олегових потомака (унуке и праунуке). Значење породичног надимка, које се у српскохрватском и у неким другим словенским језицима развило у презиме, није се, према томе, формирало унутар једне породичне заједнице, него у комуникацији међу породичним заједницама: то је најпре назив за друге, а не за своју заједницу. Треба још истаћи у вези са антропонимом *Ольговичи* (*Олговичи*) у *Слову о полку Игореве* и у староруским летописима да тај облик није презиме, него тек први почетак формирања породичних имена (руска презимена су почела да се формирају знатно касније).

Напомене.

1) У примеру: Аже соколъ кѣ гнѣзду летитѣ, — *соколича* рострѣляевѣ своими злачеными стрѣлами [43] Булаховски и Виноградова виде реч *соколичь* у значењу 'сын сокола' (Булаховский 1950, 146—147; Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 189). Граматички је овакво тумачење могуће, а то би значило да је у *Слову* посведочен патроним и у кругу апелатива који бисмо реконструисали у облику *sokol'ičь* (изведеница на *-ичь* од основе посесивног придева). Ми ипак мислимо да је посредни деминутив *sokoličь* у значењу 'млад соко', изведен помоћу (деминутивног) суфикса *-ичь* непосредно од именичке основе. Наше тумачење потврђује паралелна употреба у истом значењу деминутива са суфиксом *-(е)с < -ьсь*: Аже соколъ кѣ гнѣзду летитѣ, а вѣ *соколца* опутаевѣ красною дивицею. <...> Аще его опутаевѣ красною дѣвицею, ни нама будетѣ *сокольца*, ни нама красны дѣвице [43—44]. Виноградова и реч *соколець* семантизује 'сын сокола' (Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 189), што мислимо да је погрешно.

2) Патронимички суфикс *-ичь* треба разликовати и од етронимичког суфикса *-ичь*, који се, као и деминутивно *-ичь*, изводио непосредно од основе именице — збирног етронима. У *Слову* је посведочен само плуралски облик етронима *Rusiči*: Съ вами, *Русици*, хошу главу свою приложити

[6]; *Русичи* великая поля чрълеными щиты прегородиша [10]; Дѣти бѣсови кликѡмъ поля прегородиша, а храбрѣи *Русици* преградиша чрълеными щиты [13]; ту пир докончаша храбрѣи *Русичи* [18]. Етноним *Rusiči* није потврђен у другим староруским споменицима, због чега неки научници (Б. Унбегаун) сумњају у аутентичност облика за руски језик XII века. А. В. Соловјов доказује изворност облика, сматрајући да су имена на *-itj* „имена племен или родов, образованные от имени их предка — эпонима“ (о тумачењима облика *Русици*, *Русичи* в. у: Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 62—64). Проф. Бошковић сматра да је етнонимички суфикс *-ič* и у староруским примерима типа *Moskvitiinъ* — множина *Moskviči* настао од колективне множине на *-ite* (консонантска деклинација) помоћу сингулативног суфикса *jo*. Однос *-itiinъ* : *-iči* успоставио се на тај начин што се у јединици усталио формално изразитији сингулативни суфикс *-inъ*, а на множину пренео суфикс *jo* којим је она из сугласничке прешла у деклинацију основа на *jo* (Бошковић 1978⁶, 24). Бошковићево објашњење показује да је облик *Rusiči* са творбено-семантичке стране потпуно коректан: нема разлога не сматрати га изворним староруским обликом. Етноним *Rusiči* није имао значење „сыны Руса“, како сматра Соловјов, него „припадници племена (народа) *Rusъ*“. Касније је дошло до мешања патронимичких и етнонимичких изведеница на *-iči*, чиме се објашњава секундарни украјински облик *русовичи*, на који се позива С. Гордински (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ V, 64).

3) Има у *Слову* још један облик на *-ič* чија творбена семантика захтева посебно објашњење: О Днепре *Словутицю*! Ты пробилъ еси каменныя горы сквозѣ землю Половецкую [38—39]. Ми сматрамо да је од имена (вероватно митолошког карактера) *Slovuta* помоћу суфикса *-inъ* изведен посесивни придев **Slovutiinъ*, а од основе посесивног придева помоћу суфикса *-ičъ* патроним **Slovutiiničъ*. Посведочени облик настао је скраћивањем (синкопирањем): *-itičъ* > *-ičъ*. Наше тумачење се заснива на следећим моментима. 1° Синкопирање патронима на *-itičъ* (*-itičъ* > *-ičъ*) посведочено је у староруским споменицима већ од средине XII века (о патронимима од личних имена на *-a* в. у: Маројевић 1983^в, 159—161). 2° У украјинским народним песмама посведочен је облик *Дніпр-Славу́та* (в. Сл. „Сл. о п. Иг.“ II, 31). 3° У руском фолклору патроним се употребљава као компонента антропонима животиња, натприродних бића и сл. (Михайло *Иванович*, Ворон *Воронович*, Марья *Моревна*, Змей *Горыныч*), којима се може придружити патроним *Slovutičъ* 'син Словутин'. Остаје, међутим, нејасно какво је било митолошко значење творбене базе — имена *Slovuta*.

3.1.2. Женски патроними

1. У староруском језику женски патроним се изводио помоћу суфикса *-ѣна* од основе личног имена. Овај тип патронима био је ограничен на она лична имена која су изводила посесивне придеве помоћу суфикса *-ѣ* (Маројевић 1983^в, 165—166). У *Слову о полку Игореве* посведочен је само патроним од личног имена на *-ѣ*.

Jaroslavna

Патроним *Jaroslavna* је изведен непосредно од личног имена *Jaroslav*. Посведочен је у *Слову* трипут у номинативу у истој песничкој фрази: *Ярославна* рано плачеѣ Путивлю городу на заборолѣ [38; остали примери су на стр. 38, 39], као и једном у посесивном облику (према нашој реконструкцији то је староруски посесивни генитив — в. т. 2.3.1. — 2).

2. Други тип староруских патронима изводио се суфиксом *-ъна* од основе посесивног придева на *-евъ/-овъ* (Маројевић 1983^в, 166). У *Слову* је посведочен само патроним од личног имена на *-ъ*.

Glěbovna

Патроним *Glěbovna* је изведен од основе посесивног придева *Glěbov* (в. т. 2.2.3. — 7) личног имена *Glěb*: *Кая раны, дорога братіе, забывъ <...> и своя милья хоти, красныя Глѣбовны, свѣчая и обычая?* [14].

Женски патроними у *Слову* несумњиво су изворни староруски облици. У спеву није посведочен описни начин изражавања женског патронима (посесивни придев *-ъ doči*), као у неким другим староруским споменицима (в. примере у: Маројевић 1983^в, 164—165). Такође није заступљен трећи тип патронима на *-на*, који се изводио од основе мушког патронима. Овај тип није посведочен ни у другим староруским споменицима XI—XIV века, већ се појављује у руским споменицима XV века (ib., 166).

3.1.3. Имена по мужу (и њихови семантички деривати)

Pirgoščaja

О имену по мужу *Pirgoščaja* и његовом побочном семантичком развоју 'Богородичина икона, Богородичина црква' в. у: Маројевић 1982^б, 211—214.

Да су посесивни придеви са сложенем придевском деклинацијом поред значења имена по мужу у староруском имали функцију именовања цркава сведочи нам пример летописног текста XII века: *Томъ ѿ лѣтъ осень. погоре Неревъскыи коньць. ѿ Иванъковее. и црквии съгорѣ .ѣ.* [ЛН XIII—XIV, л. 41 об. (1177)]. По нашем мишљењу у примеру је посведочен назив цркве *Иванъковая*.

3.2. Посесивне изведенице у топонимији

У *Слову о полку Игореве* налазимо и низ топонима који представљају посесивне изведенице или су настали семантичким осмишљавањем топонима страног порекла. Несумњива староруска посесивна изведеница у спеву је *Perejaslavl'*: къ граду *Переяславлю* [33], поименичени посесивни

придев на -ј од личног имена *Perejaslav*. Топоними као мртве језичке творевине мало шта могу допринети осветљавању питања изворности посесивних категорија у спеву. Творбено-семантичка реконструкција посесивних изведеница у топонимији мора се вршити паралелно у *Слову* и у другим староруским споменицима, са нешто друкчијом методологијом истраживања.⁵

4. ЗАКЉУЧАК

1. Посесивне категорије и антропонимске посесивне изведенице у *Слову о полку Игореве*, које смо упоредили са системом посесивних категорија староруског језика, показују, с једне стране, у толикој мери унутрашњу кохерентност да се могу сматрати одразом једног синхроног пресека, и с друге стране, имају такав скуп обележја који их карактерише као изворне особине староруског језика краја XII века. Хронолошки оквири спева, у погледу система посесивних категорија, могли би се само незнатно проширити — на прве две-три деценије XIII века. Наша анализа показује да патроними на -*славич*, који су се до сада сматрали или резултатом намерне стилизације текста или резултатом утицаја северозападних староруских говора, представљају изворне староруске облике краја XII века.

2. Посесивни облици који нису карактеристични за староруски језик краја XII века, за које претпостављамо да су резултат измена које је унео преписивач XVI века, представљају незнатан језички слој и могу се лингвистички објаснити. Две измене су карактеристичне. 1° Староруски посесивни облици типа *о полку Игоревѣ Святславличи* [или *Святславлича*] били су туђи језичком осећању преписивача XVI века па је он уметнуо посесивни генитив именице: *о полку Игоревѣ, Игоря Святславлича*. 2° Староруски посесивни генитив женског патронима *Ярославны* био је туђ преписивачевом језичком осећању па је овај исправио генитив у посесивни придев, оставивши графички траг те измене.

3. Наша анализа је показала да списак посесивних облика спева ваља проширити придевима *Овлурь* (= Овлуров) и *салтань* (= салтанов). Придевско тумачење двеју наведених речи отклања, чини нам се, два недовољно јасна места *Слова о полку Игореве*.

Београд

Радмилу Маројевић

⁵ Тумачење творбене структуре и семантике неких топонима у *Слову* (*Тѣмѣторокаѣ, Рѣтѣл'ѣ, Рѣмѣ/Рѣмѣ — Рѣмовѣ, Куѣвѣ, Сѣвѣговѣ, Ворѣвѣ*) дајемо у раду *Прилози творбено-семантичкој реконструкцији староруских топонима* (Ономатолошки прилози, Београд, 1985, књ. VI).

- Taszycki 1959 — W. Taszycki. *Les formes patronymiques insolites dans le Slovo d' Igor.* — Revue des Études Slaves, 1959, XXXVI, 23—28.
- Taszycki 1960 — W. Taszycki. *Niezwykłe formy patronimiczne w Slowie o wyprawie Igora.* — Onomastica. Wrocław-Kraków, 1960.
- Фасмер — М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка.* Перев. и дополнения О. Н. Трубачева. М., 1973.
- Фролова 1981 — С. В. Фролова. *Древнерусские отчества на -ичь в словообразовательном отношении.* — Межвузовский сборник научных трудов. Куйбышевский пед. ин-т, т. 253. Куйбышев, 1981, 3—10.

Р е з ю м е

Радмило Мароевич

ПОСЕССИВНЫЕ КАТЕГОРИИ В „СЛОВЕ О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ“ (К ВОПРОСУ О ПОДЛИННОСТИ ПАМЯТНИКА)

В настоящей работе описана система посессивных категорий и посессивных производных в *Слове о полку Игореве* в сопоставлении с системой посессивных категорий древнерусского языка конца XII в., а также сделана попытка словообразовательно-семантической реконструкции древнерусских посессивных форм, засвидетельствованных в *Слове*, и объяснения форм, явившихся в результате изменений в списке XVI в. или неверных прочтений в первом издании.

Автор приходит к выводу, что посессивные категории (синтаксические и суффиксальные) и антропонимические посессивные производные (мужские и женские патронимы) в *Слове о полку Игореве* можно считать отражением одного и того же синхронного среза, т. е. подлинными чертами древнерусского языка конца XII — начала XIII вв. Патронимы на -славичь (Ташицкий в них видел прямой результат стилистической архаизации, Якобсон же их объясняет влиянием северо-западных древнерусских говоров) в настоящей работе трактуются как подлинные древнерусские (и праславянские) формы. Форма *Ярославнынъ* представляет собой графическую контаминацию древнерусского родительного принадлежности *Ярославны* и позднего русского притяжательного прилагательного *Ярославнин*.

К посессивным формам *Слова* автор относит и притяжательные прилагательные *Овлурь* 'принадлежащий Овлуру' и *салтань* 'принадлежащий салтану' и дает новое толкование соответствующих мест в древнерусском памятнике.